

GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi

GİBTÜ Journal of Islamic Studies

مجلة الدراسات الإسلامية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gibtuislamad>

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2024 (Haziran/June)

Hâce Muhammed Pârsâ'nın *Semâniye Tefsiri*'nin İncelenmesi, Tanıtılması ve

Müellifin Eserleri ve Hayatı Hakkındaki Bilgiler

معرفی و بررسی تفسیر ثمانیة خواجه محمد پارسا و نکاتی درباره حیات و آثار وی

Ayşe AYTEKİN

Araştırma Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri
Ana Bilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Gümüşhane/Türkiye

Research Assistant, Gumushane University, Faculty of Theology, Department of Basic Islāmic
Sciences, Discipline of Tafsir
Gumushane/Türkiye
e-mail: ayseaytekin_03@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5952-762X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Çeviri Makalesi / Translation Article

Geliş Tarihi / Received: 27 Mayıs 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 28 Haziran 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran 2024

Atıf / Citation: Aytekin, Ayşe. Çeviri Makalesi: "Hâce Muhammed Pârsâ'nın *Semâniye Tefsiri*'nin İncelenmesi, Tanıtılması ve Müellifin Eserleri ve Hayatı Hakkındaki Bilgiler" *GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Haziran/ June, 2024), 179-202.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Yayıncı / Published by: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Öz

Eskiye ait yazılı mirasın tanıtımı, tahkik ve basımı, öncelikli olarak araştırılması gerekli olan konulardan birisidir. Zira metinlerin revize edilmiş metni olmadan onları yorumlamak ve değerlendirmek mümkün değildir. Ne yazık ki, başarılı bir basım işlemi sürecine tabi tutulmayıp sorunlu halde basılmış metinler araştırmayı yanlış yöne yönlendirebilir. Allah'ın kelâmını (Kelâmullah'ı) değerlendiren ve analiz eden metinler arasında Kur'ân tefsirleri çok değerli bir miras olup bunların eleştirel bir edisyonunun (tahkiki) elde edilmesi, bu alandaki araştırmacıların zorunluluklarından biridir. Bu metinlerden birisi de Hâce Muḥammed Pârsâ'nın *Semâniye Tefsiri*'dir. Söz konusu tefsir, şu zamana kadar tam olarak basılmamıştır. Ayrıca, bu eser hakkında kayda değer bir araştırma da yapılmamıştır. Araştırma makalemizde bu tefsirin bilinen nüshalarını tanıtmaya çalışacağız.¹

Anahtar Kelimeler: Tefsir Metinleri, Hâce Muḥammed Pârsâ, *Semâniye Tefsiri*, El Yazmaları.

چکیده

یکی از بایستهترین زمینهای پژوهشی، شناسایی، تصحیح و چاپ میراث مکتوب پیشینیان است. بدون در دست داشتن متن منقح از متون نمیتوان به داوری و ارزیابی آنها پرداخت و اتکا به چاپهای مغلوط و ناهموار از متون میتواند سیر تحقیقات را به بیراهه بکشد. از جمله متونی که به ارزیابی و تحلیل کلامالله پرداختهاند، تفسیرنامههای قرآنی، میراثی بس ارجمند و درخور کندوکاو عالمانهاند، و به دست دادن چاپ انتقادی آنها از ضرورتهای تحقیق در این حیطة است یکی از این متون تفسیر ثمانیه خواجه محمد پارسا است که تاکنون چاپ نشده و حتی پژوهش درخور ذکری نیز در باب آن صورت نگرفته است. در این جستار به بررسی این تفسیر و معرفی نسخ آن خواهیم پرداخت

کلیدواژهها: متون تفسیری، خواجه محمد پارسا، تفسیر ثمانیه، نسخ خطی

¹ Bu araştırma makalesi, Razi Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı hocalarından Dr. Öğr. Üyesi Muḥammed İbrahim Mâlmîr (dr_maalmir@razi.ac.ir) ve doktora öğrencisi Süheyl Yârî Golderre (soheil.yari6@gmail.com) tarafından yazılmıştır.

“ معرفی و بررسی تفسیر ثمانیه خواجه محمد پارسا و نکاتی دربارهٔ حیات و آثار وی ” isimli çalışma, Sonbahar-Kış 2020 yılında “Mecelle-i Âyine-i Mîrâs” dergisinde yayımlanmıştır. Hakkında çok az eser bulunan Hâce Muḥammed Pârsâ'nın *Semâniye Tefsiri*'ne dair kıymetli bilgiler içeren ve literatüre katkı sağlayacağını umduğumuz -daha çok literal çeviri yapmaya gayret ettiğimiz- naçizane çeviri çalışmamıza izin veren makalenin yazarları olan Dr. Muḥammed İbrahim Mâlmîr ve Süheyl Yârî Golderre hocalarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

Giriş

İslâm ve İran tarihinde hiçbir kitap hakkında Kur'ân-ı Kerîm kadar şerh ve tefsir yazılmamıştır. Örnek vermek gerekirse, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm'in (380 ya da 385) *el-Fihrist'i*, Hacı Halife'nin (1067) *Keşfü'z-zunûn'u* veya Âgâ Büzürg-i Tahrânî'nin (1255-1348) *ez-Zürriyyet'i* gibi kitap nâmelerini zikredebiliriz. Çoğunlukla, İslâm âlimlerinin yüzyıllar içerisinde birkaç cilt halinde yazdıkları tefsirlerle karşılaşırız.²

İlk başlarda tefsir, sözlü olarak öğrenilip ezberleniyordu ve bu şekilde nesilden nesle aktarılıyordu. Risâlet Dönemi'nde, Sahâbe Dönemi'nde ve Tâbiîn'in ilk dönemlerinde de tefsirin durumu böyleydi. Ancak tefsire dair veriler Tebeu't-Tâbiîn Dönemi ve sonrasında tabletlere ve kâğıtlara kaydedildi. Bu durum, hicri ikinci yüzyılın yarısına kadar sürdü. Bilhassa, bu dönemde hadislerin toplanması (hadislerin derlenmesi) revaçtaydı. Bunun yanı sıra, tefsir de toplanmaya başlanmıştı. Tefsiri defterlere ve tabletlere yazan ilk kişi Mücâhid b. Cebr (ö.103/721)'dir. Aynı zamanda Ferrâ'nın (Ebû Zeke-riyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân* adlı tefsiri de ilk tefsirdir. Müellif, Kur'ân âyetlerini düzenli bir şekilde tertipleyerek tefsir etmiştir ve tefsir âyetlerinin yorumunu genişletmiştir. Bu şekilde geçmiş zamanın tefsir yorumları en genel haliyle devam etmemiştir, sadece zor ve belirsiz âyetler açıklanmıştır. Bu eserler, bütün âyetleri kapsayan bir sırada (ardışık) değillerdir (Mâ'rifet, 1379: 2/9-10). Aynı zamanda, yöneme daha çok eğilen müfessirler, Kur'ân âyetlerini tefsir edecek ko- numaya gelmişlerdir ve kendi yöntemlerini seçmişlerdir. Onların -bu husus, zaman zaman

² Bunlar hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz: *Mu'cemü muşannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Ali Şevvâh İshâk, C.4, el-Teb'te el-Evveli, Riyad: el-Dâr el-Refâî, 1984/1404; *Fihrist muşannefâti'l-tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. E'dad: Merkez-i el-Derasat el-Kur'âniyye, Birinci baskı, Medîne-i Münevvere, Mecmûa-i Melik Fehd Li-tabi'et el-Muşâfîş-şerîf, 2003/1424.

ihtilafı görülebilse de- ilgi ve yeteneklerine dayalı öğrendikleri ve eserlerine aktardıkları birikim (özellikle bilgi birikimi), farklı bilim dallarındaki tecrübe ve okumalar, eğitim, farklılık, nakledilen diğer tefsir çeşitleri, sosyal, kelimî, hitabet, irfanî, sûfîyanî tercihler çalışmalarına yansımıştır. Bu tefsirlerden bir numune olarak ele alınabilecek ancak kapsamlı olsa da tam tefsir şekliyle sayılabilecek bir şekilde yazılmayan eser, Nakşibendiyye fırkasının şeyhlerinden Hâce Muhammed Pârsâ'nın *Semâniye Tefsiri*'dir. Bu girizgâh niteliğindeki sözlerden sonra Hâce Muhammed Pârsâ'nın şahsından, hayatından ve eserlerinden bahsetmeye çalışacağız.

1. Yapılan Araştırma

Hâce Muhammed Pârsâ'nın *Semâniye Tefsiri*, şimdiye kadar ne basılmış ne de detaylı olarak tanıtılmıştır. Sadece Hasan Ensârî, kısa notlar şeklinde “*Abdurrahman-ı Câmî'nin Hattı ile Hâce Muhammed Pârsâ'nın Kur'ân Tefsiri'nin Nüshası*” adıyla birkaç satır hacminde, Câmî'nin el yazması gibi önemli bir eseri tanıtır resimli baskıya işaret ederken bu eserden bahsetmiştir (Ensârî, 1392). Bununla birlikte, bu önemli metin ile ilgili ilk detaylı çalışma elinizde bulunan bu makaledir.

2. Araştırma ve Konu

2.1. Hâce Muhammed Pârsâ'nın Hayatı

Ebü'l-Feth Celâlüddîn Hâce Muhammed b. Muhammed el-Hâfîzî el-Buhârî (ö. 822/1420) (el-Hâfîzî el-Buhârî, P.2; Câmî 1390: 397), bilinen adıyla Hâce Muhammed Pârsâ, Nakşibendiyye tarikatının şeyhlerinden, Timur Dönemi'nin meşhur sûfîlerindedir ve Hâce Bahâeddin Muhammed Nakşibendî'nin postuna (791) oturmuştur. Onun künyesi *Fâtiha'nın Tefsiri* adlı kitabın mukaddimesinde “Ebü'l-Feth'tir” (el-Hâfîzî el-Buhârî, 1354: 66).

Hâce Muhammed Pârsâ, Buhara'da doğmuştur. Kaynaklarda onun doğum gününe net bir rakamla işaret edilmemiştir ancak 822 yılında ve 73 yaşında vefat ettiği yazıl-

miştir. Bu vefat bilgisi esas alındığında, müellif, yaklaşık olarak 749 yılında dünyaya gelmiştir.³ Söz konusu dönemdeki beyanlara göre, onun nesebi Abdullah b. Ca'fer-i Tayyâr'a kadar ulaşmaktadır (Ğandmir, 1380: 4/4). Bu nedenle ona "Hâce" denilmiştir. Müellif, Nakşibendiyye'nin ileri gelenlerinden olmuştur. "Pârsâ" lakabını ise onun müürşidi olan ihtiyar Hâce Bahâeddîn Nakşibendî vermiştir (Safâ, 1378: 4/482). Hâce Muḥammed Pârsâ, Mekke'ye yaptığı ikinci seferde hasta olmuş ve Perşembe günü 24 Muharrem 822 yılında vefat etmiştir. Mekke'den döndükten sonraki süreçte Medine'de ikamet ettiği bölgede Kubbe-i 'Abbâs b. Abdilmuttalib civarında toprağa verilmiştir (Câmî, 1390: 399) (Hz. Peygamber'in amcası 'Abbas'ın (ö. 32/653) Cennetü'l-bakî'deki kabrinin yakınına defnedilmiştir.).

2.2. Hâce Muḥammed Pârsâ'nın Eserleri

Hâce Muḥammed Pârsâ, yaklaşık olarak 30 eser te'lîf etmiştir. Bunlardan bazıları yayımlanmıştır. Bazıları ise hala el yazması halindedir.

Hâce'nin önemli eserleri ise şunlardır:

a) Faslü'l-hitâb li-vasli'l-ahbâb el-fâriku beyne'l-hata'i ve's-savâb (Tasavvuf ilminde müürdlerin vuslatı için doğru ile yanlış birbirinden ayıran kitap): "Faslü'l-hitâb fi'l-muhâdarât", "Faslü'l-hitâb bi-vasli'l-ahbâb", "Faslü'l-hitâb li-vasli'l-ahbâb", "Faslü'l-hitâb li-vusûli'l-ahbâb" gibi birbirine yakın çeşitli isimlerle anılan bu eser, Hâce'nin en önemli, en meşhur ve en ayrıntılı eseridir. (Bu tefsiri daha detaylı incelemek için bakınız: el-Hâfîzî el-Buhârî, 1381: 32-70)

b) Risâle-i Kudsiyye: Risâle-i Kudsiyye, bir mecmuadır. Hâce, Bahâeddîn Nakşibendî'nin 'meclis sohbetleri'ndeki sözlerini adeta onun diliyle aktarmış ve bu sözleri Kudsiyye: Kelimât-ı Bahâeddîn Nakşibendî isimli eserde yazmıştır. Bu eser, Kitâbhâne-i Tahûrî yayınları tarafından mukaddime, çeşitli tashihler ve Ahmed Tâhirî Irâkî'nin eklemeleri ile basılmıştır (1.baskı: 1354). Mukaddimedeki düzeltmeler ve eklemeler, Hâce'nin fikirlerini, eserlerini ve kendisini tanımak için çok değerli kaynaklardır.

c) Kelimât-ı Hâce Muḥammed Pârsâ: Kelimât-ı Hâce Muḥammed Pârsâ, Farsça bir risâledir. Tasavvuf, hadis, tefsir gibi başka alanlarda ve irfan gibi farklı konularda yazılmıştır. Bu risâle, şimdiye kadar tam olarak basılmamıştır fakat söz konusu risâleye dair -en az iki nüsha tespit edilmiştir. Bunlardan biri, Britanya Kütüphanesi'nde (The British Library), diğeri de Melik Müzesi ve Kütüphanesi'nde (Kıraathâne-i Melik) yer alıp 182 numarada kayıtlıdır.

d) Enîsü't-tâlibîn ve uhde'üs-sâlikîn: Enîsü't-tâlibîn ve uhde'üs-sâlikîn isimli eserin kısa ve ayrıntılı iki versiyonu bulunmaktadır. Bu eser, Hüsâmeddin Yûsuf el-Hâfîzî el-Buhârî

³ Günümüzde bazı araştırmacılar, müellifin doğduğu seneyi yanlış yazarak 756 yılını bilgi olarak sunmuşlardır. (bknz: Safâ, 1378: 4/482)

ve Salâh b. Mübârek el-Buhârî'ye atfediliyor olsa da bazı araştırmacılara göre Hâce Muḥammed Pârsâ'nındır (Âğâ el-Hüseynî, 1392: 10-19).

e) Mezârât: *Mezârât* isimli eser, ziyaret adabı ve bazı şeyh ve peygamberlerin mezarlarının bulunduğu yer hakkında yazılan kısa bir eserdir. Bu eserin sadece bir el yazması nüshası vardır ve bu nüsha 877 tarihlidir. Eser, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Kısmı'nda yer almakta olup tanıtılarak basılmıştır (Nevşâhî, 2011:150-171).

f) Maḥbûbiyye: *Maḥbûbiyye* isimli eser, vecize içerikli bir eser olup irfanî ve tarikata girme konularından bazılarını ihtiva eder. Şimdiye kadar, bu eserin beş nüshası belirlenmiştir. Eserin üç nüshası mukabeleyle ilgilidir. Söz konusu eser, tashih edilip tekrar basılmıştır (Sadûkî Sühâ ve el-Mü'minî, 1398:1-20).

g) El-Muşṭalahâtü'l- şûfiyye: *El-Muşṭalahâtü'l- şûfiyye* isimli eser, sûfîlerin 160 deyiiminin şerhinin muhtasarıdır. Bu eser, Ğulam Mustafâ Hân (1912-2005) tarafından Lâbelâ-yı Beyâzî'de bulunmuş ve 1957 yılında Urduca dilinde basılmıştır (bknz. Ğulam Mustafâ Hân, 1395: 77-87).

Hâce Pârsâ'nın diğer eserlerini ise şu şekilde belirtebiliriz:

- ❖ *Tahkîkât (Tuhfetü's-sâlikîn)* (Bu risâle, tasavvuf hakkındadır ve dili Farsçadır.)
- ❖ *Risâle-i Keşfiyye* (Bu risâle, tasavvuf hakkındadır ve dili Farsçadır.)
- ❖ *Hadîs-i Erba'în (Erba'üne Hadîsen)* (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, numara: 2954)
- ❖ *Menâsik el-hac* (Bu eser, hadis hakkındadır.)
- ❖ *Remzü'l-iktiâb* (Bu eser, hadis hakkındadır.)
- ❖ *Fuşûlü's-sitte* (Bu eser, hadis hakkındadır.)
- ❖ *Mes'eletü Hâliki'l-ef'âl*
- ❖ *Akâid (el-Âzam Hekim Ebü'l-Kâsım Semerkandî)*

Bildiğimiz kadarıyla, söz konusu eserlerin hiçbiri henüz yayımlanmamıştır.

h) Tefsîr-i Kur'ân (Kur'ân Tefsiri): Hâce Muḥammed Pârsâ, bu eserde birkaç sûrenin tefsirini yapmıştır. Bunlar Mülk Sûresi, Nebe' Sûresi, Fâtîha Sûresi ve otuzuncu cüzden “*Tefsir-i Semâniye*” şeklinde isimlendirilen sekiz sûreden ibarettir. Müellif Hacı Halife, Hâce Muḥammed Pârsâ'nın tefsiri hakkında şunları yazmıştır: “822 senesinde vefat eden eş-Şeyh el-Fâzıl Muḥammed b. Mahmûd el-Hâfîzî el-Buhârî'nin ifadesine göre, Hâce Muḥammed Pârsâ'nın tefsiri, Mülk ve Nebe' sûrelerinin bir kısmının Farsça tefsiridir” (Hacı Halife, tarihsiz: C.1/447).⁴ Eser incelendiğinde şu bilgiye ulaşmak mümkündür: Bu tefsir zamanla yazılmış ve başka bir mecmuaya eklenmiştir. Zira Zebîhullah Safâ

⁴ Tâhirî Irâkî, Hâce Muḥammed Pârsâ'nın (Ebü'l-Feth Celâlüddîn Hâce Muḥammed b. Muḥammed el-Hâfîzî el-Buhârî) *Semâniye Tefsiri*'nin “Câmî” hattıyla olan nüshasını görmemiş olacak ki aynı nüshanın tefsiri olan yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu cüzlerin tefsirini yanlış yapmıştır. (bknz: Tâhirî Irâkî, 1354: 71)

bu durum hakkında şunları dile getirmiştir: “Bu dönemin bütün irfanî tefsirlerin yazarları -“Hâce Muhammed Pârsâ” (Ebü'l-Feth Celâlüddîn Hâce Muhammed b. Muhammed el-Hâfîzî el-Buhârî)- Nakşibendîlerin tanınan büyük şeyhlerindedir. Bu eser, Kur'ân'ın bazı sûrelerinin tefsirini bilinen tarzdaki irfan yöntemiyle yapmıştır.” (Safâ, 1378: 4/89) Her bir tefsir ayrı bir şekilde te'lîf edildiğinden bunların hepsinin yer aldığı bir eser elimizde bulunmamaktadır.

2.3. *Semâniye Tefsiri* Hakkında

Hâce Muhammed Pârsâ, bu eserde Kur'ân'ın sekiz sûresini ve otuzuncu cüzü (yani Kadr Sûresi'nden Hümeze Sûresi'ne kadar) tefsir etmiştir. O, bu eseri “*Semâniye Tefsiri*” olarak isimlendirmiştir. (Buhârî, 1354:71) Ancak, eserin tashihini yaparken bu esere dair diğer nüshalarda böyle bir isme rastlamamaktayız. Sadece “Hâce Muhammed Pârsâ'nın Tefsiri” şeklinde bir isme ulaşmaktayız. Bununla birlikte, bu eserin az görülen ilk nüshası Hâce Muhammed Pârsâ'nın ölümünden (822) iki yıl önce (yani 820 senesinde) yazılmıştır ve söz konusu eser Esad Efendi Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

Semâniye Tefsiri cemedilmiş ve ayrıntılı izahlar içeren bir tefsirdir. Başka bir ifadeyle, eserde nakledilen sûreler sadece sûfiyane, irfanî, ictihâdî ve diğer şekillerde değildir. Hatta, bunların tamamının birleşimidir. Bu yönüyle, bu eser *Keşfü'l-esrâr* tefsirine benzememektedir. Kendi tefsirinde en çok öncelikli olarak âyetlerin zâhirî manasının tercümesi; ikinci olarak vücûh'un manasının beyanı, kıraat, esbâb-ı nüzul, ahkâmın beyanı, rivâyet, Sahâbî ve Tâbiîn sözleri; üçüncü olarak remzler, işaretler, sûfiyane ve irfanî yorumlar yer almaktadır. Hâce Muhammed Pârsâ, tefsirinde Ebû 'Abdullah Sehl Tüsterî, Zünnûn el-Mısrî, Bâyezîd-i Bistâmî ve diğer ilim adamlarının irfanî ve ârifane görüşlerini çokça kullanmıştır.

Hâce Muhammed Pârsâ, ilk olarak tefsirinde bahsi geçen sekiz sûrenin her birine dair sûre hakkında bilgi, Mekkî ve Medenî olanlara dair açıklamalar, âyet numaraları, bazı kelimelerin ve sûrelerin çeşitli özelliklerini ifade etmiştir. Daha sonra, 'besmele'ye, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin sözüne (*Leṭâ'ifü'l-işârât* isimli tefsir odağında), bazı Sahâbî ve âriflerin birkaç sayfa konuşmalarına yer vermiştir. Bunların ardından, bazı bölümlerde lügat ve beyân şerhleri bazı bölümlerde de sarfî ve nahvî bilgileri sıralamıştır. Bununla birlikte, Ebû 'Abdullah Tirmizî'nin ifadesine göre, müellif, Huccetü'l-İslâm Gazzâlî, Müstemlî Buhârî, İbnü'l-Arabî, İzzeddin el-Kâşânî (isimleri zikredilmeyen son üç kişi daha), Ashâb'tan sayılı olanlar, Tâbiîn, sûfiler, sûrelerin önemli kavramsal tanımları hakkında bilgiler ve deliller yazmıştır. Son olarak, Abdürrezzâk el-Kâşânî'den küçük te'vîlât nakletmiştir.

2.4. Müellifin *Semâniye Tefsiri*'nin Te'lîfinde Kullandığı Asıl Kaynaklar

Hâce Muhammed Pârsâ, *Semâniye Tefsiri*'ni yazarken Arapça ve Farsça kaynaklardan yararlanmıştı. Hâce, yararlandığı eserin adını ya da yazarını birçok yerde zikretmiştir. Bazı yerlerde ise kitabın adına ve yazarına işaret etmeksizin başka kaynakları da kullandığını belirtmiştir. Bu kullanım şekli önceden de var olan bir kullanımdı. Eser ve yazar adlarına dair bu uygulama, çalıntı ve intihalin ölçütü olmamıştır.

“Misal olarak, *Keşfü'l-esrâr* diye bilinen tefsirin, asıl bölümünü (üçüncü kısmını) aynen yazdığı Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eseridir, burada düzeltme çok fazladır... Bu tefsirin hepsi on ciltlik bir eser olup adına *el-Keşf ve'l-beyân-ı Sa'lebî* denmektedir. (Üçüncü kısımda) *el-Keşf ve'l-beyân-ı Sa'lebî* adlı kitabın aslında -ki en geniş kısmı da burasıdır- Sa'lebî ile aynı ibare ve kaynaklar kullanılmıştır.” (Şeffî Kedkenî, 1392: 33-36; bkz. Aynı eser, 1394: 126-131) “Aynı zamanda *Keşfü'l-esrâr*'ın bölümünde (üçüncü kısmında) intihal olup Farsça bir kitap olan Şihâbuddîn Ebu'l-Kâsım Ahmed es-Sem'ânî'nin *Rûhu'l-ervâh* adlı eserinden alınmıştır.” (bkz. Aynı eser, 1392: 34; aynı eser, 1394: 126) Ayrıca, Molla Sadrâ farklı eserlerinde “asfar” kelimesi için diğer kaynaklardan faydalanarak bunların asıl kaynaklarına dikkat çekmiştir. (bkz. İslâmî, 1390: 26)

Şu noktaya tekrar dikkat çekmek gerekirse, ilk bakışta bu tefsirde geçen bir dizi öneriler, görüşler, düşünceler ve yorumlar Hâce Muhammed Pârsâ'nın şahsına ait olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu tefsirin, sûfiyâne tarzda hazırlanan bazı eserlerin ve döneme dair bilinen diğer kaynakların taranmasıyla bu husus anlaşılabilir. Müellif, bu bilgileri zikrederken ve bazı yorumları yaparken diğerlerinin sözlerinden de büyük ölçüde yararlanmıştı. Bu durumda, *Semâniye Tefsiri*'nde Hâce'nin kendi görüşlerine çok az rastlanıldığı söylenilebilir. Hâce, kendisini -bu eserinde- çoğu zaman başkalarının sözlerinin anlatı, alıntı ve aktarım yaparı olarak konumlandırmıştır. Yaptığı çalışmalarının çoğu İslâmî çalışmalar olduğu için çeşitli vesilelerle müfessirlerin ve tasavvufçuların sözlerini kullanmıştır. Döneme dair diğer tefsirler bu şekilde hazırlanmadığından (yazılmadığından) onlarda kaynak daha az ölçüdedir.

Hâce Muhammed Pârsâ'nın yöntemi hakkında son olarak şu söylenebilir: Müellif, genellikle diğer ilim adamlarının aynı sözlerini direkt nakletmiştir, fakat bazen diğer eserlerden birkaç cümle almıştır (çoğunlukla kaynakların ve müelliflerin adı yoktur), bazen de yer yer kendi kitaplarından cümleler aktarmıştır. Son olarak, müellif, ilgili tüm ifadeleri derlemiştir.

Hâce Muhammed Pârsâ'nın tefsirinde kullandığı en önemli kaynakların isimleri ise şunlardır:

2.5. Arapça Kaynaklar

2.5.1. Hadis Kaynakları:

❖ *Şahîh* ve *Sünen* (Buhârî ve Müslim'in el-Câmi'ü's-şahîh'i, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin es-Sünen'i, Tirmizî'nin el-Câmi'ü's-şahîh'i, İmam Mâlik'in el-Muvaţta'sı⁵,

- ❖ Tirmizî'nin Nevâdirü'l-uşûl isimli eseri,
- ❖ Buhârî'nin el-Câmi'ü's-şahîh'ine dair şerhi,
- ❖ İbnü'l-Esîr'in Câmi'ü'l-uşûl isimli eseri...

2.5.2. Tefsir Kaynakları:

- ❖ Sa'lebî'nin el-Keşf ve'l-beyân'ı,
- ❖ Fahreddin er-Râzî'nin et-Tefsîrü'l-kebîr'i,
- ❖ Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı,
- ❖ Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin Leţâ'ifü'l-işârât'ı,
- ❖ Vâhidî'nin el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz'i ile Esbâbü'n-nüzûl'ü,
- ❖ İmâm Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü Ehli's-sünne'si,
- ❖ Kurtubî'nin el-Câmi'ü li-ahkâmi'l-Kur'ân'ı,
- ❖ Nîşâbü'rî'nin Tefsîr-i besâir-i yemînî'si, Hadâiku'l-hakâik'i,
- ❖ Necmeddîn en-Nesefî'nin et-Teysîr fi tefsîr ile el-Kâfî'si,
- ❖ Ebu'l-Kâsım Semerkandî'nin Tefsîr-i İhkâk'ı,
- ❖ Secâvendî'nin (ö. 560/1165) 'Aynü'l-me'ânî fi tefsîri's-seb'î'l-mesânî'si ve Tefsîrü't-Tüsterî'si...

2.5.3. Sûfiyânî ve İrfanî Kaynaklar:

❖ Gazzâlî'nin eserleri (İhyâ'i 'ulûmi'd-dîn, el-Mağsadü'l-esnâ, Cevâhirü'l-Ḳur'ân, el-Erba'în fi uşûli'd-dîn)

(Bu eserlerin isimleri tefsir metninde geçmemektedir.)

- ❖ İbnü'l-Arabî'nin el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'si,
- ❖ Hakîm Tirmizî'nin bazı eserleri (Hatmü'l-evliyâ gibi),
- ❖ Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kûtü'l-kulûb'ü,
- ❖ Hâce Abdullah Ensârî'nin Menâzilü's-sâ'irîn'i ve bu eserin bazı açıklamaları,
- ❖ Abdürrezzâk Kâşânî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı,
- ❖ Abdurrahman es-Sülemî'nin Hakâiku't-tefsîr'i,
- ❖ Rûzbihân-ı Baklî'nin 'Arâ'isü'l-beyân'ı...

2.5.4. Lügat Kaynakları:

- ❖ el-Cevherî'nin Sıhâh'ı (Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye),
- ❖ Zemahşerî'nin Esâsü'l-belâga'sı...

⁵ Şahîhu'l-Buhârî diye şöhret bulan eserin Nevevî'ye göre tam adı: el-Câmi'ü'l-müsnedü's-şahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih; İbn Hacer el-Askalânî'ye göre tam adı: el-Câmi'ü's-şahîhu'l-müsned min hadîsi Resûlillâh şallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih'tir.

2.5.5. Farsça Kaynaklar:

Müellif, *Semâniye Tefsiri*'ni yazarken şu üç eseri kullanmıştır:

- ❖ Gazzâlî'nin *Kimyâ-yı Sa'âdet*'i,
 - ❖ Buhârî Müstemlî'nin *Şerhi't-Ta'arruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf*u,
 - ❖ Şihâbüddîn Ebû Hafs es-Sühreverdî'nin *'Avârifü'l-ma'ârif*i,
- Aynı zamanda iki kitaptan da nakiller yapmıştır ancak detay belirtmemiştir. Bu kitaplar şunlardır:
- ❖ İzzeddin Kâşânî'nin *Mişbâhu'l-hidâye*'si,
 - ❖ Necmeddîn Dâye er-Râzî'nin *Mirşâdü'l-'ibâd*'i.

3. *Semâniye Tefsiri*'nin Diğer Tefsirlere Etkisi

Hâce Muhammed Pârsâ'dan sonraki yüzyılda yazılmış sayılı tefsirlerden olan iki tefsirde Hâce Muhammed Pârsâ'nın tefsirinin etkileri (izleri) görülür:

-Hüseyin Ali Kâşifî'nin *Cevâhirü't-tefsîr*'i

- Fethullah Kâşânî'nin *Menhecü's-sâdikîn*'i

Hüseyin Ali Kâşifî, Nakşibendiyye tarikatındandı. Müellif, kendi tefsiri için *Semâniye Tefsiri*'nden en az dört konu hakkında bilgi almıştır. (Kâşifî, 1336: 142, 275, 348, 451) Bir diğer önemli nokta ise bu iki tefsirnâmenin bazı kaynaklarının aynı yahut benzer olmasıdır. Örneğin, her iki tefsirde de *'Aynü'l-me'ânî, Tefsîr-i besâir-i yemînî, Tefsîr-i İhkâk...* adlı eserler kaynak olarak kullanılmıştır. Şimdi ise diğer tefsirler bu eserlerden çok az bahsetmekle birlikte onlardan etkilenmekten geri durmamışlardır. Aynı zamanda, Kâşânî *Menhecü's-sâdikîn* isimli eserinde "Hâce Muhammed Pârsâ'nın tefsirinde ... geçmektedir." ifadesiyle bu kaynaktan naklettiğini belirtmiştir (Kâşânî, 1336:7/341).

4. *Semâniye Tefsiri*'nin Üslup ve Dilsel Özellikleri

Müellifin yazı dilinde tercih ettiği nesir özellikleri Timurlular dönemindeki diğer metinlerin nesir özelliklerine benzemektedir. Araştırmacılar bu konuda şunları söylemektedirler: "Kaynaklardaki metinler çok sadedir, Farsça dilinde yer alan lehçelere daha az dikkat edilmiştir. Eserlerde var olan kelimeler yerine uzun ve kısa terkipler kullanılmıştır. İfadeler, Arapçanın sarf ve nahiv özelliklerine göre yazılmıştır. Kullanılan Farsça sıfat ve isimler ise daha çok kendi anlamlarında kullanılmıştır ve ... (Bahar, 1384, 3/208-210; Safâ, 1378: 4/466-467). Diğer şekilde ise *Semâniye Tefsiri*'nin çoğunluğu Arapça, üçte biri de Farsçadır. Yazar, söz konusu ifadeleri *Şerhe Ta'arruf, Kimyâ-yı Sa'âdet* ve *Mişbâhu'l-hidâye* gibi metinlerin Farsça kısmından almıştır. Müellif, eserin birçok yerinde iktibâslara işaret etmiştir. Bu minvalde, *Semâniye Tefsiri*'nin üslup özelliklerini müellife ait olan sözlerden çıkarmaya gayret ettik.

Semâniye Tefsiri'nin Önemli Üslup ve Dil Özellikleri

A) Dil Özellikleri

1. Bazı Kavramların Ayrıntılı Açıklanması:

Müellif, bazen bir hadisin birden fazla rivâyetini nakletmiştir bazen de yalnızca bazı kavramlar hakkında açıklama yapmıştır (rızâ ve ihlâs gibi).

Sahâbe, Tâbiîn ve sûfilerden onlarca cümle aktarmıştır.

2. Süslü Cümleler (Farsça-Arapça):

On dokuz harf yazılıdır, bu ifadeler “iman” hakkındadır ve on dokuz cehennem diline işarettir. (Bunlar) bize ve bu âlemlerin dillerine ait işaretlerdir. Aynı zamanda bu ifadeler, dünyevî işlere ve faniliğe ait sebepleri örtmeye işarettir. Allah tarafından manevi ve şekli olarak “Nâr’ul-firâk/ayrılık ateşi” ve “Nâr’ul-ihtirâk/yanma ateşi” cehenneme ad olarak verilmiştir. (P.16- R.16)⁶

3. Kısa Cümleler:

-Bir iki gün geçtikten sonra ona alışırlar. Gönülleri hafifler ve herkes kendi işine döner. Kendi işinize (mesleğinize) dönersiniz ve kırk yıl bu şekilde gelip geçer. (R.45)

-İşi bıraktı, nefesi daralıyordu, gözleri yola takıldı, söz söylemiyordu, uzun süre böyle kaldı. Kendisiyle birlikte geri döndü ve konuşarak şöyle dedi: (P.46)

4. Cansız Varlıklar İçin “O” Zamirinin Kullanımı:

-Onun gibi her geceyi Kadr bilersen, senin Kadr gecen “leyletü’l-Kadr”, o gecedir. O, her geceyi Kadr gecesi yaptı ki sen de o geceyi bulasın.

-Ona, her erkek ve kadına, (yeryüzünde) ne yaptığı sorulur. (P.43)

5. Vav’ın Arapça Şekli:

-Allah Teâlâ’nın iki iyilik alameti vardır: ... ve diğeri belayı def temek üzere sadaka vermektir, mihnete (sıkıntıya) düşmüş halde olan kimseye merhamet etmektir.

6. Ni’nin Ne Yerine Kullanımı:

-Gam olmayana üzüntü yok olana da sevgi yok!

-Hiçbir yerde tek bir hareket yok!

7. Ba’nın (ب ile) Be (بـ e, a) Yerine Kullanımı:

-Bir sûreyi diğer sûre ile bağlamak.

8. Ye’nin Farklı Manalarda Kullanımı:

-Orduyu hangi savaşa gönderdiyseniz, onlara emir verin... (P.62): Gönderecekti, emredercekti (geçmiş zamanın devamlılığı).

-Az kalsın, karnını yere koyup kemiklerini de kıracaktı. (P.62): Her ne varsa dağılacak (gelecek zamanı ifade eder).

-Keşke köpek olsaydın ya domuz olsaydın ya da toprak olsaydın (P.25): Olurdu (oluyordu).

9. Arapça İsim ve Sıfatların Uygulaması:

-Bütün toplumun ibadeti (P.1)

⁶ Câmî (CA) nüshası esas alınmıştır.

-
- Farklı özellikler (P.1)
 - Mübarek gece (R.4)
 - Açık deliller (R.16)
 - Erdemli ahlak (R.16)
 - Temiz sayfalar (P.17)
 - Farz kılınan zekât (P.20)
 - Yüksek dereceler (P.65)
 - Güzel huy (P.65)
 - Çirkin (yerilen) huy (R.65)

10. Mef'ûlun Dışında Getirilen Ra'nın (.) Kullanımı:

- Bize dedi ... (R.43)
- Gerçekten insan, dostluk uğruna para konusunda cimrilik yapar.
- Onlar yaptıklarının cezasını şimdiye kadar çekmediler.

11. Eski Farsça Metinlerde "Biz...İ-I" Kullanımı:

- İçenlere lezzetli meyden ırmaklardır (P.30)
- Rabbinin iyiliğini takdir etmeyen insan, doğal olarak her anında bilinmeyen gerçeğe karşı nankörlük yapar. (P.66)
- O, dünyayı çok sevmiştir. (P.66)
- Açıkladıklarımız, ölümü kalbiyle kabul eden kimseye bir vaaz ve hatırlatmadır. (P.67)

12. Fiilin veya Zamirin Tekrarı:

- Bu adam, Rabbi'nin, Allah'ın, o günkü bütün hal ve hareketlerinden haberdar olduğunu bilmiyor mu?
- Allah, herkesin cezasını bilir ve onları yaptıklarının miktarına göre cezalandırır. (P.86)
- Keşke o köpek olsaydı ya domuz olsaydı ya da toprak olsaydı. (P.25)

13. Karîneli veya Karînesiz Fiillerin Hazfı:

- Onun rızası ve günahlara karşı hoşnutsuzluğu kendi ebeveynine karşı itaatle kaplıdır. İkinci namazında, diğer namazlarda, dualarda, İsm-i a'zam duasında ve Cuma günündeki müstehap saatlerde tövbe ve dualara icâbet edilir/bu dua ve tövbeler kabul edilir. (R.14)
- İbadette gevşeklik, günaha acelecilik. (P.64-R.64)
- Onların bu kötü sıfatlardan uzak olduğu ortaya çıktı ve onlar bu kötü ahlaktan temiz olarak döndü. (P.66)
- Dini amellerden ve gerçek mutluluktan gafilidir, hırs, cimri ve cehalete meyilli olan kimse.

14. Bazı Kelimelerin Telaffuzu, Eski Kullanımı ve Eski Lügat:

- Sığınma (P.6)⁷
- Yazı (P.8)
- Yahudi (R.19)
- Nadir (P.34)
- Doğrusu (P.62)
- Develer (R.62), (P.62)
- Acaba (anlamında) (R.93)
- Allah (P.62)
- Sahip, karıştırma ve ekleme: atların Rabbi), üçüncünün yerine otuzuncu (R.11)
- Yirmi yedinin yerine yirmi yedinci (P.14)
- On sekiz (hijdeh yerine hicdeh) (P.16)

15. Sayılı İlginç Terkipler:

- Oturma yeri (R.29)
- Ebedi sakinler (R.29)
- Güzel yer (R.43)
- Seng nak (P.62)
- Ateş basma (P.62)
- Az hayır (P.67)
- Çok büyük kötülük (P.67)

B) Edebi Kelimeler (Manevi Sunulan Sözler)

1. Sesteş, Yakın Anlamlı ve Birbirine Denk:

- Kur'ân-ı Kerîm ve Furkân-ı Azîm (P.1)
- Açık delil ve açık mucize (P.17)
- Büyük nimet ve büyük lezzet (R.29)
- Cennet bahçelerinde ve hayvan bahçelerinde... (P.30)
- Bu lezzetli nimetler ve çok çeşitler (P.30)
- İbadette gevşeklik, günahta acelecilik (P.64-R.64)

2. Teşbih:

- Kutsal kelimeler kandili (R.1)
- Nefsin vesvese tohumu (P.2)
- Kalplerindeki günahları hatırlayınca kadar onların nimetinin maşrapası güçlü bir zehir değildir. (P.30)
- Kabir her gün insanla konuşur...

⁷ Bu fiil bazı eski metinlerde özellikle Farsça Kur'ân tefsirlerinde “أندخسايدن / أندخساندن / أندخشايبدين” şeklinde olup “sığınmak ve sığınmak” anlamındadır. “قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ” (Felak 13/1): “Söyle Ey Muhammed, Ben ağaran sabahın Rabbine sığınırım! (Nesefî, 1376: 2/1198).” “Fayda vermeyen ilimden Allah'a sığınırım - نعوذ بالله من علم لا ينفع” (Kelansi, 1385: 127). (bknz: Revâki ve Mirşemsi, 1381, 32; Yâhakkî, 1372: 1/195).

Karanlık bir evim, zikirle bir meşale getir kendine! (R.43)

3. Arapça ve Farsça Şiirleri Şahit Getirmek (Delil Göstermek):

Müellif bu eserinde, diğer kutsal kitapların aksine Arapça ve Farsça şiirlerden çok az istifade etmiştir.

Örnek sayfalar ve Farsça kitaplardaki beyitler şöyledir:

-Beni benim bildiğim kadar kimse bilmez...

-Bir suskunluk için bunca feryad/Bir avuç toprak için bunca rüzgâr!

Aynı zamanda Arapça beyitler ve bazı mısralar örneğinde konuya giriş yaptık ki şimdiki tefsir kaynaklarını daha net görebilelim. Bu eserlerin çoğunun müellifi, şair divanlarını doğru ve net bir biçimde vermemiştir. Bu kaynaklar -ne yazık ki- iç içe geçmiştir.

Arapça beyit ve mısra örnekleri şöyledir:

-Bil ki Allah'tan başka her şey batıldır. (P.41)

-Ölümü geçecek hiçbir şey bilmiyorum/ ölüm fakiri de zengini de üzüntüye boğar.

5. Yazmaların Tanıtımı

Şimdiye kadar *Semâniye Tefsiri*'nin dört nüshasından istifade etmekteyiz. Bu nüshaların hepsi de Türkiye'de yer almaktadır. Bu eserler -akademik platformda- tanıtılmıştır. Yaptığımız tashihlerde bu nüshaları kullanmaktayız.

5.1. "CA" Nüshası

Bu nüsha, kullandığımız asıl nüsha olup Abdurrahman Câmî Hattı ile yazılmıştır. 848 Rebû'l-evvel tarihlidir. Türkiye'de Murad Molla Kütüphanesi'nde 72 numara ile kayıt altındadır. Bu nüshanın mikro filmi ise 149 numara ile Tahran Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcuttur (Deratî, 1391:8/538). Bu el yazması eksiksiz ve hatasızdır. Yaptığı hataları ise müellif belirtmiş ve bunları ıslah ederek daha sonra düzeltmiştir.

Bu el yazmasının hattı nesta'liktir. Söz konusu el yazması 389 sayfa içermektedir ve her sayfada 21 satır vardır. Yazmanın rengi ise turuncu değildir. Yazma, yaldızlı ve süslüdür. Ayrıca o, yuvarlak bir şekle sahiptir. Söz konusu el yazmanın sonunda ise şu ifade yer almaktadır:

"Zamanın önderi olarak hakir ve fakir kul Hâce Muhammed Pârsâ el Buhârî (k.s), Abdurrahman b. Ahmed Câmî Hattı ile Hicrî 848 yılının Rebû'l-evvel ayının 4. günü olan Pazar gününde Herat'ta bu tefsiri yazmayı bitirdi. Allah'ım bütün Mü'min erkek ve kadınları başışla! Peygamber'e ve O'nun temiz ailesine salât eyle! Âmin."

Bu nüshada olan kelimeler şu şekilde sıralanabilir:

Bu nüshada ve diğer nüshalarda “حدثنا” lafzı “ح” harfiyle sembolize edilmiştir.⁸ Diğer nüshaların her yerinde farklı olarak “الاستاذ”ın yerine “الاستاد” kullanılmıştır. Belli sayıdaki kelimeler Arapça yazılıp harekelendirilmiştir. Bismillâh... ve bazı âyetler kalın ve büyük punto ile yazılmıştır. Kelimelerdeki he’ler “ه” genelde açıklanmıştır. Katrehaye “قطرهای” eski nüshalarda genellikle “قطره” şeklinde yazılmıştır, çünkü kaybolan kelimelerin gerçek halleri ve örnekleri, bu şekilde kaybolmuş ve gerçekler... şeklinde yazılmıştır. Genelde P “پ” ve Ç “چ” kaynaklarında bir nokta ile G “گ” ise serbest halde değildir. Genellikle est “است” lafzı kendinden önceki kelimenin sonuyla birleşmiştir. Öyle ki “انکه”, şöyle ki “چنانکه” ve... “انک” ve “چنانک” şeklinde yazılmıştır. -yor “می” devamlılık ve haber verme yönüyle kelimelerle bitişmiştir. Farsça ibarelerde “صلات” kelimesi “صلوة” şeklinde ve “مشكاة” kelimesi de “مشکوة” şeklinde yazılmıştır.

5.2. “Ad-ع ” Nüshası

Hicrî 1059 tarihli nüsha, Türkiye’de Esad Efendi Kütüphanesi’nde 84 numara ile kaydedilmiştir. Bu nüshanın kâtibi, nüshanın ön yüzünü istinsah etmiştir. Birisi (Hâce Muḥammed Pârsâ’nın müridi veya çevresinden biri) 820 yılında Hâce Muḥammed Pârsâ’nın müsveddesinin ön yüzünü beyazlatmış ve daha sonra “.....” ibaresini ve dua cümlelerini müellifin nüshasının sonuna koymuştur. Bu mezkûr nüsha çok az okunabilmektedir. Az da olsa eksiklikleri haiz kaydın bazı cümleleri de -zaman içerisinde- mahvolmuştur. Bu el yazması Osmanlıca olup nesta’lik hattıyla yazılmıştır. Ayrıca, 260 yaprak, 517 sayfa ve her sayfada 15 satır içermektedir. Bu yazmanın rengi turuncu değildir, fakat o, yaldızlı, süslü ve yuvarlak şekillidir. Sonunda ise şu ifade vardır:

“Allah’ım bu kitabı yazanı, anne babasının göndereni, bu kitabı okuyanı ve bu kitaba bakanı bağışla ve onlara merhamet et! Âmin. Hatalı ve günahkâr ben, Rabbimin rahmetini umarım. Ben Ahmed b. Hacı Bekir el-Urmevî. Bu kitabın nüsha-i şerîfesinin el yazmasını 1509 yılının Zilkade ayının 24. günü Cumartesi günü Van şehrinde bitirdi.”

Aynı zamanda asıl nüshanın devamı- Hâce Muḥammed Pârsâ hayattayken yazılmıştır- şu şekildedir:

“Kutupların kutbu Hâce Muḥammed Pârsâ isimli müellif, bu tefsirin müsveddesini bitirmiştir. Allah Teâlâ, müellifin torunu Pârsâi Buhârî’nin insani hayatını bu ümmetin, peygamberinin ve ailesinin arasında mümkün olduğu ölçüde bereketlendirip uzatsın! Ey âlemlerin Rabbi! Âmin. O, bu eseri 820 yılında Buhara şehrinde mübârek Muharrem ayının Çarşamba günü fakirlerin evinde büyük kuşluk vaktinde yazıp bitirmiştir.”

Kelimelerin yazım şekli ve ... Bu nüshada, bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Bazı dua cümleleri “صلی الله علیه و سلم”, “عليه و الصلاة و السلام / عليه و السلام” şeklinde ve “صلعم”, “عم” gelmiştir. Sûre isimleri parlak kırmızı ile yazılmıştır. Kelimeler ve âyetli

⁸Muḥammed Rızâ Mâmekânî’nin *el-Rumûz el-İşârât* adlı eseri rumûz (gizem-sır) için en iyi kaynaktır. Nüshalarda bu eser kullanılmıştır. (bknz: Mâmekânî, 1411: 92-192).

cüzler, daha az Arapçalaşmıştır. “است” her iki şekilde de önceki kelimeyle ayrı ve bitişik olarak yer almıştır. Gitmiştir “رفته است” kusuru görmemektir “عیب نادیدنست” P “پ” üç noktalıdır. Ancak, G “گ” serbest kullanılmış, Ç “چ” ise bazen üç nokta ile bazen de bir noktalı gösterilmiştir. Mesela, eğer “اگر”, günahkârlar “کناہکاران”, çünkü “چون”, dördüncü “چهارم”, -den dolayı “آنچه” yor “می” bitişik ve ayrı olan iki şekilde olup devam eden ve haber veren şekilde yazılmıştır. Mesela, “-gerekiyor می باید” karşılaştırmalı sıfatın son eki olan “تر” (arttırma ve güçlendirme) bitişik ve ayrı olmak üzere iki şekilde kullanılmıştır. “را” kelimesinin oynadığı rol ise kendisinden önce gelen kelimeyle birleşmesidir (okunmasıdır).

5.3. “Fez- فذ” Nüshası

Semâniye Tefsiri'nin bu nüshası bilinen en eski nüshasıdır. 823 tarihlidir. Eser, Türkiye’de Nâfiz Paşa Kütüphanesi’nde numara ile kayıtlı altında olup halen mevcuttur. El yazması okunaklı ve sağlamdır. Fakat, ne yazık ki sadece Kadr Sûresi’nin tefsirinden Beyyine Sûresi’ne kadar mevcuttur. Bu eksiklikten dolayı, biz de Câmî nüshasını esas nüshamız olarak ele almak zorunda kaldık. Bu el yazması, sülüs hatlıdır. Eserde 51 yaprak, 102 sayfa ve her sayfada 22 satır vardır. Bu yazma turuncu olmayıp yaldızlı, süslü ve yuvarlak şekillidir. Sonunda ise şu ifade yer almaktadır:

“Karşılıklı görüşme ve tartışma yeteri kadar! Allah müellifin derecesini illiyîn (en yüksek derecedekiler), peygamberler, siddiklar, şehitler ve sâlihlerin derecesine ulaştırsın ve onlar ne güzel dostlardır. Ey Rabbim, 4 Zilhicce 823 yılını hayır ve güzellikle tamamla!”

Bu nüshada olan kelimeler şu şekilde sıralanabilir:

Çok sayıda Arapçalaşan kelime vurgulanmıştır.

Bazı kelimelerde Te “ت” harfi “sûret- tarz/ صورت” ve “هیئت” şeklinde, Farsça cümlelerde ise he (ه) olarak kullanılmıştır. “Bismillâh / بسم الله...” daha büyük punto ile yazılmıştır. “ه” ile biten kelimelerin sonunda (ه) şeklinde yazılmış ve eklenmiştir. Örneğin, “قطرهای”, “مرتبهای” eski nüshada çok fazla bu yöntem vardır. Zira bu ifade şu şekilde “قطره”, “مرتبه” yazılmıştır. “به” “siz” gelmiştir. Mesela, “بطریق”. Mü’min “مؤمن” ifadeli ve soru “سؤال” cümleli kelimeler, Farsçada “سوال - مومن” olarak yazılmaktadır. Metinde ise “در این” olarak yazılmıştır. “فانت، ائمه” kelimeleri “فایت، ایمه” olarak yazılmıştır. Kâflar “گافها” ise serbesttir. Ç “چ” bir noktayla P’ler “پ” bazen üç nokta bazen de bir nokta ile gösterilmiştir. Mesela “bozurgter - بزرگوارتر- چنانکه”, “Egerçe- چنانکه”, “Penhan- پنهان”; noktasız olan sayısız kelimeler, dâl ve zâl harflerinin kaidelerine uyulması ise çok eskidir. Bazen “است” kendisinden önceki kelimeyle bitmiştir. Mesela “دلست”, “در اثر است”; (bunlardan başka) “آنچه ve ... چنانکه, آنچه” olarak yazılmıştır. “-yor” eki, devam eden ve haber veren ifade, bazen bitişik bazen de ayrı yazılmıştır. “میکوید”, “میشد” örneğindeki gibi. Farsçadaki “... مشکلات” gibi kelimeler ise el yazmasında “صلوة، مشکاة” şeklindedir. “ء” hemze bitişik kelimelerin sonuna eklenerek değişmeden gelmiştir. Mesela “اداءفرائض، علماء دین” gibi.

5.4. “Şa-شا” Nüshası

Bu nüshada tarih yoktur. Fakat nüshanın kâğıdı ve yazısındaki okumalar incelendiğinde tarih hakkında bir tahmin yapılabilir. O halde nüsha, Hicrî onuncu yüzyıldan daha eski değildir. “Şa” nüshası Türkiye’de Şehit Ali Paşa Kütüphanesi’nde 113 numara ile kayıtlıdır. Bu nüshada hatalar bariz bir şekilde görüldüğünden diğer nüshalara nazaran bu nüsha, daha az güvenilirdir. Bu durum, kâtibin dikkatsiz veya biraz yeteneksiz olduğunu göstermektedir. Bu el yazması 294 yaprak içermektedir. Her sayfada 19 satır yer almaktadır ve türü nesta’liktir. El yazması turuncu değildir. Söz konusu nüsha, yaldızlı, süslü ve yuvarlak şekillidir. Sonu ise şöyledir:

Bu nüshanın kelimelerinden şu bilgiler çıkarılabilir:

Bilinen bazı kelimeler şöyledir: “de-da/در”, “mezheb-مذهب”, “harf-حرف”. Bu kelimeler *Semâniye Tefsiri*’nin diğer nüshalarında daha az görülmektedir. “Rızâ-رضاء”nın sonuna hemze “ء” eklenmiştir, hemzesiz “رضا” olunca ise bu şekilde yazılmıştır. Est “است” kelimesi ise kendisinden önceki kelimeyle birleşmiştir. Mesela, “خبرست”, “برابرست” ifadesi gibi. Sayı olarak ise “سوم”, diğer nüshalarda “سُم” olarak kaydedilip yazılmıştır. “ياء نكره” gibi bitmiş kelimelerle (açıklanmış), “سوره” kelimesi eski nüshalarda çoğunlukla “سوره” (hemzeli) olarak yazılmıştır. İzâfî harfler olan “ه ve ب”siz yazılırdı. Mesela, “بهفت”, “بنظر”;⁹ Nüshadaki hâşiyenin bazı kelimelerinde “صح” şeklinde tashih edilmiştir. Bazı kelimelerin okunuşu ise “شويت” ve “مپنداريت” yerine “شويد” ve “مپنداريد” gibidir¹⁰; “گاف”kâflar ise kurallıdır, Ç “چ” ve P “پ” de ise genelde üç nokta vardır. Mesela, “کزند می”, “پس”, “آنجه” ifadesindeki gibi.

Sonuç

Günümüz araştırmacılarından bazıları, eserlerinde Hâce Muḥammed Pârsâ’nın Kur’ân tefsirinden bahsetmişler ve yer yer ona işaret etmişlerdir. Söz konusu araştırmacılar, ne yazık ki, Hâce Muḥammed Pârsâ’nın *Semâniye Tefsiri* adı altındaki tüm çalışmaları görmedikleri ve eser düzgün ve dikkatli bir şekilde tanıtılmadığı için doğru bir sonuca ulaşamamışlardır. Bu araştırmada *Semâniye Tefsiri*’nin doğru incelenmesiyle araştırmacıların bazı hataları tashih edilmeye çalışılmıştır. Şimdiye kadar Câmî Hattı ile yazılan meşhur *Semâniye El Yazması*’nın Muḥammed Molla Kütüphanesi’nde yer aldığı

⁹ Burada kastedilen, eski nüshalarda veya Farsçada be harfi bitişik yazılırken günümüzde ise ayrı yazıldığıdır. Bazen de bu harflerden biri hiç var olmazdı.

¹⁰ Bu değişime benzer numuneler şöyledir: “(-idiniz) بودیت / بودید / شدیت / شدید (etkili-şiddetli) gibi...” Şeffî Kedkenî’ye göre bu özellikler, İran’ın doğusu ve Maverâünehir bölgesinin telaffuzları (lehçeleri) ile meydana gelmiştir. Maverâünehir’deki metinler genel olarak bu şekilde yazılmış ve kitaplaşmıştır. (bknz: Şeffî Kedkenî, 1398:2/1399; aynı eser 1388: 1/203-204).

ve bu eserin tek nüshası olduğu düşünülüyordu. Fakat bizim yaptığımız ayrıntılı ve titiz inceleme sonucunda, söz konusu el yazmasının Câmî nüshası ile diğer birkaç nüshasının daha Türkiye’de yer alan kütüphanelerde olduğu anlaşılmıştır.

Semâniye Tefsiri’nin tashihinde bunlardan yararlandık ancak Câmî nüshası bizler için yeterli (kâfi) değildi. Zira bazen bazı nüshaları Câmî nüshasına tercih etmek durumunda kaldık. Aynı zamanda, bazı Arapça ve Farsça terkip ve lügatler bu metinde yer almaktadır. (... خاک ناک) Değuda ve diğer Farsça lügatnâmelerde bunlar bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu tefsir çok az kullanılan bazı kelimeleri ihtiva ettiği için -bilinmeyen- güzel bir kaynaktır. Ferhengstan Zebân-i Fârsî ve Edeb-i Fârsî bu eseri iki cilt halinde basmıştır. Detaylı bilgi için bu eseri te’lîf eden Ferheng-i Cam’ Zebân-i Fârsî’ye bakınız.

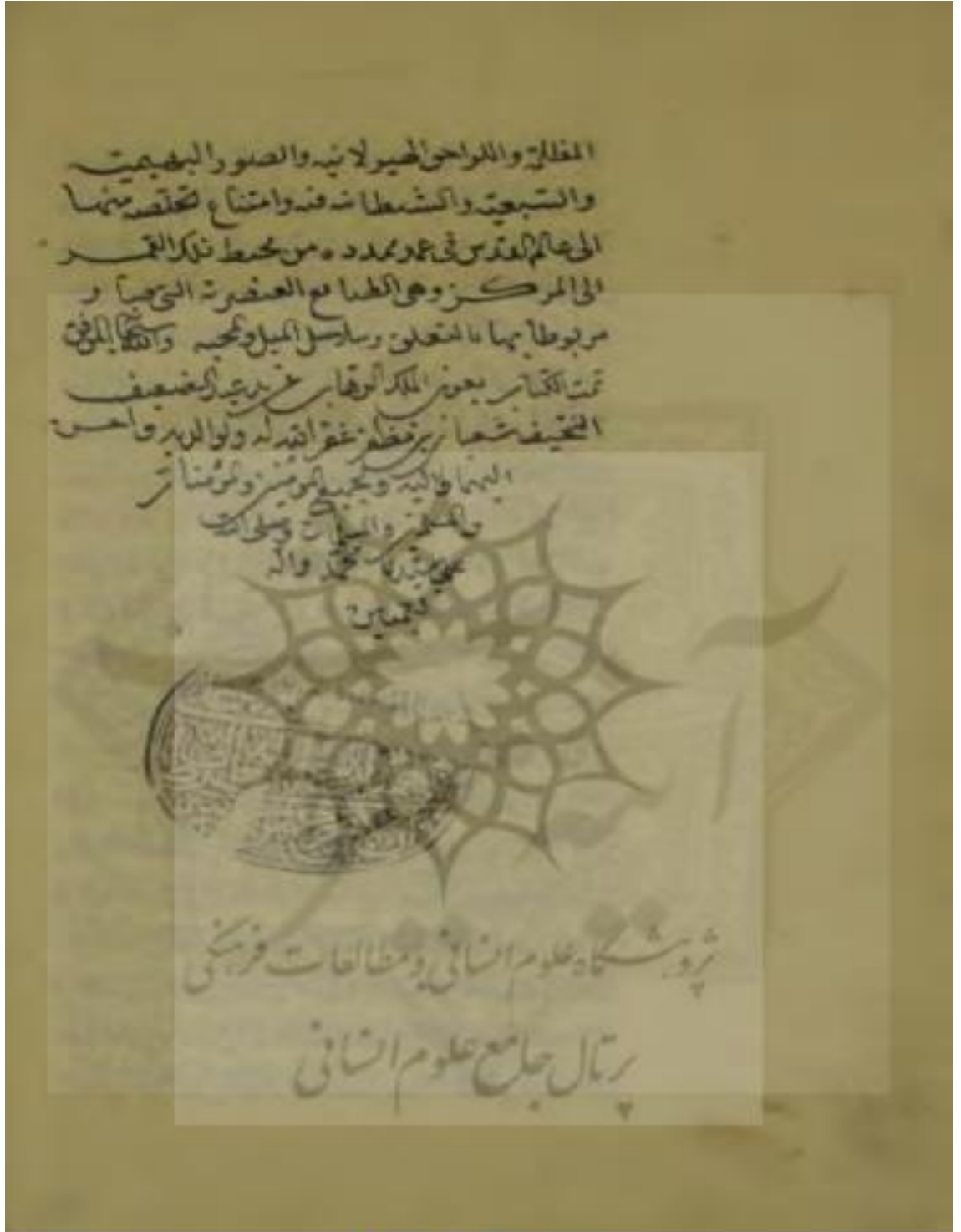
صفحة نخست نسخه «جا»

“CA” Nüshasının İlk Sayfası

صفحة آغازین نسخه «فد»

“FEZ” Nüshasının İlk Sayfası

صفحة پایانی نسخه «شا»

“ŞA” Nüshasının Son Sayfası

Kaynakça

- Kazvîni, Zek Ağa Hüseyini, Hüseyin-Ahmed Rıza Yelemeha (1392). “Enîsü’l-ṭâlibîn ve ‘eddet el-salikin Az Kist?”, Mütalaat-e İrfani, Danişkede Ulum İnsanî Danişgah-e Kaşan, 1317:5-17.
- İslâmi, Seyyid Hasan (1390), “Molla sadra ce Me’zul İntihal: Bazsencî Defa’iyeha” Ayine-i Pejuheş, s 27, Ş 5: 22-36
- Ensarî, Hasan (1392). Nusğey-e Tefsir-e Kur’ân Te’lîf Hâce Muhammed Pârsâ be Ğette Abdurrahman Camî. <http://ansari.kateban.com/post/1992> (erişim tarihi: 28.08.2015)
- Bahar, Muhammed Tekî (1384). Sebke Şenasî (Tariğe Tetevvur Nesr Fârsî) Çape Heştom, Tahran: Emir Kebir. Camî, Abdurrahman (1390). Nefehat-e el-Üns. Ba Mukaddime, Tashih ve Te’likat Celil Mesgernejad, Çape Şeşom (Dövvume Soğen), Tahran: Soğen.
- Hâfiz Buharî, Muhammed b. Muhammed (1381). Fasl el-Hitab, Ba Mukaddime, Tashih ve Te’likat Celil Mesgernejad, Çape Evvel, Tahran: Merkez-e Neşr-e Danişgah-i.
- (1354) Kudsîyye (Kelimat-e Bahâeddin Nakşibend). Ba Mukaddime, Tashih ve Te’likat Ahmed Tahiri Irakî, Çape Evvel, Tahran, Tahuri.
- Dirâyetî, Mostefi (1391). Fihristegan-e Nusğe Ğatte İnan (Feneğâ), C.8, Çape Evvel, Tahran: Sazmane Esnad ve Ke-tapğane Milli İnan.
- Revakî, Ali ve Meryem Mirşemsî (1381). Zely Ferhenghaye Fârsî. Tahran: Hermes.
- Şefî’ Kedkenî, Muhammed Rızâ (1392). “Se’lebi/mibedî”. Der: Evrak-e Atik. Be Kuşeş Seyyid Muhammed Hüseyin Hekim, Deftere Sevvom, Tahran: Ketaphane, Muze ve Merkez Esnad-e Meclis Şuraye İslâmi.
- (1394). Der Hergez Hemişe İnsan (Az Mirase İrfanî Hâce Abdullah Ensari). Tahran Soğen.
- Te’likat A’ttar Nişaburî
- Mukaddime Miheñî
- A’ttar Nişaburî, Muhammed (1398). Tezkiretül Evliya, Ba Mukaddime, Tashih ve Te’likat Muhammed Rıza Şefî’ Kedkenî, Çape Evvel, Tahran: Soğen.
- Saduki Süha, Münçeher ve Mehdi Mümini (1398) “Tashih-e Risale-e Mehbubiye Hâce Muhammed Pârsâ” Hik-metnâme Mefağir, s. 4, Şemsi 2: 1-20
- Sefâ, Zebiyullah (1378). Tariğ Edebiyat-e Der İnan, C.8, Çape 8, Tahran: İntişarate Firdevs.
- Kelansi Nesefî, Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekir (1385). İrşad der Marifet ve Vaaz ve Ahlâk. Ba Mukaddime ve Tashih ve Te’likat Arif-e Nuşahi. Tahran: Merkez Pejuheşi Miras-e Mektup.
- Kâşifî, Hüseyin b. Ali, (1356) Nakşibendiyye Tarikat Şeyhlerinin Menkıbelerinde Reşehât-ı ‘Aynü’l-ḥayât fi Mena-kıbe Meşayeh el-Terikate el-Nekşebendiyye. Ba Mukaddime ve Tashih ve Te’likat Ali Asgar Me’iniyan, C.2. Çape Evvel, Tahran: Bunyad Nikukari Nuryanî.
- Mamekani, Muhammed Rıza (1411). Muaccem el-Rumûz ve el İşârât. Kum: Mehr.
- Marifet, Muhammed Hâdî, (1379) Tefsîr ve Mufessirân. Tercüme Ali Hayyat ve Ali Nasîrî. Çape Evvel, Kum: Mües-seye Ferhengi el-Temhîd.
- Mihñî, Muhammed b. Munevver (1388). Esrâr el-Tevhîd fî Makâmât el-Şeyh Abî Sa’îd. Ba Mukaddime, Tashih ve Te’likat Muhammed Rızâ Şefî’ Kedkenî. Çape Nohom, Tahran: Âğâh.

Nesefî, Ömer b. Muḥammed (1376). Tefsir-e Nesefî. Be Tashih-e Azizullah Cüveynî, C.2. Tahran: Seruş.
Nevşahî, Arif (2011). “Risale Mezarat”. Te’lif Hâce Muḥammed Pârsâ. Meceleyye Tasavvuf, (İstanbul).
Yahekî, Muḥammed Cafer (1372). Ferhengnâme Kur’âni (142 Farsça Kur’ân El Yazması Merkez-e Ostan-e Kuds
Rezevî Kütüphanesi’nde), C.5. Meşhed: Bunyad Peşuheş Haya İslâmi Ostan-e Kuds Rezevî.

El Yazmaları

Hâfızî el-Buhârî, Muḥammed b. Muḥammed (823 Hicrî) Tefsîr-i Semâniye. Nusğaye Ğatti Numara 73. Türkiye:
Nafiz Paşa Kütüphanesi.
-----Tefsîr-i Semâniye. Nusğaye Ğatti Numara 72 (Eser: 848 Hicrî). Türkiye: Muḥammed Murad Kütüphanesi.
-----Tefsîr-i Semâniye. Nusğaye Ğatti Numara 84 (Eser:1059). Türkiye: Esad Efendi Kütüphanesi.
-----Tefsîr-i Semâniye. Nusğaye Ğatti Numara 113 (Bi Tarih). Türkiye: Süleymaniye Kütüphanesi.
ler Enstitüsü, Doktora, 2022.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

TEK YAZARLI

Yazar / Author

Ayşe AYTEKİN

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder. / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declares that he have no competing interests.